

Halina Sobocka-Szczapa*

KSZTAŁTOWANIE SIĘ STRUKTURY DEMOGRAFICZNEJ
POD WPŁYWEM UPRZEMYSŁAWIANIA
(NA PRZYKŁADZIE REJONU BĘŁCHATOWSKIEGO)

Stosunki demograficzne w rejonie uprzemysławianym należą do tych dziedzin ogółu stosunków społeczno-ekonomicznych, których zmiany, badane pod względem kierunku, szybkości zachodzenia oraz natężenia, są możliwe do zaobserwowania w stosunkowo krótkim okresie. Wynika to z jednej strony z roli człowieka jako twórcy, z drugiej zaś - z tendencji rozwojowych modelujących owe stosunki w sposób nowoczesny, adekwatny do zmieniającej się bazy gospodarczej. Z kolei baza powinna przyspieszać te zmiany, co czyniłoby rejon uprzemysławiane obszarami o największej dynamice wzrostu i rozwoju gospodarczego.

1. Liczba ludności

Na ogólny rozwój liczby ludności mają wpływ prawa biologiczne i socjalne. Do biologicznych aspektów zaliczane są m. in. płodność i genetyka. Natomiast do socjalnych - charakter pracy, wykształcenie, poziom kulturalny itp. Wzajemny stosunek tych praw w procesie przekształcania ludności nosi nazwę głównego filozoficznego pytania demografii¹.

Badając zmienność liczby ludności w uprzemysławianym rejonie

---

* Dr, adiunkt w katedrze Planowania i Polityki Ekonomicznej
Ul.

¹ J. I. R u b i n, Problema narodonasienienija kak ob'jekt
idejnopoliticheskoj bor'by, Mińsk 1976, s. 27.

Bełchatowa, należy podkreślić fakt, iż kształtowało ją wiele czynników. Podstawowymi dwoma były:

- zmiany przyrostu naturalnego,
- zmienność liczby osób biorących udział w różnego rodzaju migracjach.

Oczywista jest sprawa wpływu wielu innych jeszcze czynników towarzyszących, których znaczenie było krótkotrwałe lub które w niewielkim stopniu wpłynęły na kształtowanie się liczby ludności bądź jej struktury. Do takich należały m. in.:

- zmiany granic jednostek administracyjnych,
- tendencja kompensacyjna oddziałująca na kształtowanie przyrostu naturalnego,
- oddziaływanie "emigracyjne" wielkich inwestycji przemysłowych, budowanych poza obszarem rejonu, których strefa oddziaływania obejmowała jednak badany teren,
- oddziaływanie wielkich aglomeracji miejsko-przemysłowych na emigrację ludności w poszukiwaniu atrakcyjniejszych miejsc pracy.

Rozwój ludności w rejonie bełchatowskim był znaczny. Jak wynika z danych statystycznych zawartych w tab. 1, ludność całego okręgu tylko w pięcioleciu 1975-1980 zwiększyła się o połowę. Szczególnie intensywny (prawie czterokrotny) był omawianym czasie przyrost liczby ludności w ośrodku miejskim rejonu.

T a b e l a 1

Ludność okręgu bełchatowskiego w latach 1975-1980
(w tys. osób)

Wyszczególnienie	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1975/1980
Ogółem	57,5	58,1	59,5	67,8	.	90,2	156,8
z tego:							
Bełchatów	10,8	11,6	15,3	22,6	.	40,0	370,4
gminy	46,7	46,5	44,2	45,2	.	50,2	107,5

Ź r ó d ł o: Rocznik statystyczny województwa piotrkowskiego 1977, Piotrków Trybunalski 1977; Rocznik statystyczny województwa piotrkowskiego 1979, Piotrków Trybunalski 1979; Materiały statystyczne Biura Planowania Przestrzennego w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Łodzi.

Procesy te w głównej mierze były wynikiem działalności inwestycyjnej, a przede wszystkim związanej z nią migracji ludności. O tempie tych zmian dodatkowo może świadczyć fakt wzrostu współczynników urbanizacji charakteryzowanych terenów. W ciągu pięciu lat okręg bełchatowski zbliżył się pod tym względem do poziomu wskaźników ogólnokrajowych. Ludność miejska w roku 1980 stanowiła ok. 40% ludności rejonu (por. tab. 2).

Obserwując zmiany zachodzące w liczbie ludności należy podkreślić, iż przyrosty w kolejnych latach nie są (ani nie były) proporcjonalne lub równomierne. Wynika to zapewne z potrzeb inwestycji w zakresie zatrudnienia. Prowadzone w pierwszym etapie prace badawcze i przygotowawcze nie wymagały wielkiej liczby pracowników. W przypadku okręgu bełchatowskiego, jako rejonu górniczo-energetycznego, duże znaczenie odegrała również etspowość prowadzonych prac. Podczas gdy do 1975 r. zasadniczy wpływ miały prace przygotowawcze do budowy i budowa kopalni, o tyle po I etapie znacznie przyspieszone zostały również prace związane z budową elektrowni, co w połączeniu z rozwojem "zatrudnieniochłonnej" infrastruktury społeczno-ekonomicznej, dało gwałtowny wzrost zatrudnienia, a przez to i ludności. Zależność ta być może na pierwszy rzut oka nie była jednoznaczna, ale biorąc pod uwagę wielkość rezerw siły roboczej (ok. 2 tys. osób) oraz ich strukturę (głównie kobiety), a także wykształcenie - należało spodziewać się związanonych migracji. Napływająca w sposób bardzo gwałtowny ludność, w stosunkowo krótkim okresie oraz w terenie o nieprzystosowanej infrastrukturze, głównie ekonomicznej, spowodowała zachwianie równowagi występujące do tej chwili. Przejawiło się to przede wszystkim w braku możliwości zaspokojenia nowo wytworzonych potrzeb, np. spędzania czasu wolnego czy struktury wydatków na konsumpcję, umożliwionych przez zwiększony dopływ pieniędzy. Znalazło to wyraz w powstaniu sfer konfliktowych między ludnością napływową a społecznością lokalną. W związku z tym konieczne było dostosowanie "nadbudowy" do rozwijającej się "bazy". Powinno tu więc znaleźć swoje odzwierciedlenie drugie prawo socjologii². W odniesieniu do rejonów uprzemysławianych nie może ono

² Por. O. Lange, *Ekonomia polityczna*, t. I-II, Warszawa 1978, s. 38; S. Kozyr-Kowska i S. K. Baze - nad-

występować bez wprowadzenia niezbędnych modyfikacji czy zastrzeżeń. Tym niemniej ogólna idea, mówiąca o służebnej roli nadbudowy w stosunku do bazy, ma i w tym przypadku zasadnicze znaczenie. Oddziałuje bowiem na kształtowanie tempa rozwoju rejonu.

Rozpatrując zmiany liczby ludności nie można pominąć faktu różnicy między miastem a terenami wiejskimi. Okręg bełchatowski będący od 1975 r. rejonem intensywnej industrializacji należał zawsze do najmniej zurbanizowanych nie tylko w województwie łódzkim, ale także w Polsce. Posługując się skalami urbanizacji zaprezentowanymi przez E. Rosseta³ można stwierdzić, iż opiewany obazar w każdej z klasyfikacji znajdował się na najniższym poziomie, określanym mianem niskiego (słabego) lub bardzo niskiego. W tych samych skalach województwo piotrkowskie znajdowało się najczęściej na poziomie średnim, a województwo łódzkie na wysokim.

Jak wynika z danych statystycznych zawartych w tab. 2, tempo zachodzących przemian było bardzo wysokie. O ile przed procesami intensywnego uprzemysławiania Bełchatów należało zaliczyć do miast małych, o tyle w końcu 1980 r. - było to już miasto średniej wielkości. Wśród najbardziej istotnych przyczyn tego zjawiska wymieniane są⁴:

- napływ ludności,
- włączanie do obszaru miasta terenów wiejskich,
- przyrost naturalny.

Procesy te miały nie tylko korzystne następstwa dla społeczności lokalnej, ale również dla mieszkańców terenów ościennych, na które także oddziaływała nowa inwestycja. Poza tym tworzący się rejon może stać się nowym ogniwem łączącym zurbanizowane rejonu Łodzi, Częstochowy, Warszawy, co w konsekwencji przyczyni się do zniknięcia jeszcze jednej "białej plamy" na mapie

---

budowa a formacja społeczna, "Studia Socjologiczne" 1979, nr 2, s. 17.

³ E. R o s s e t, Demografia Polski, t. I, Warszawa 1975, s. 188-191.

⁴ Por. E. H o l z e r, Demografia, Warszawa 1970. Odnośnie do wielkości miast zob. m. in. W. I ż y k, Ludność LGOM-u w okresie budowy inwestycji miedziowych, [w:] Dolnośląski Okręg Miedziowy 1960-1970. Początki przemian społeczno-ekonomicznych, red. S. Golachowski, A. Zagożdżon, Wrocław 1974, s. 171-172.

gospodarczej Polski. Należy się jednak zastanowić, jakie czynniki spowodowały tak gwałtowny przyrost ludności w stosunkowo krótkim, bo pięcioletnim okresie? Podstawowe znaczenie miały migracje oraz zagospodarowanie terenu i lokalizacja ważniejszych przedsiębiorstw lub inwestorów. Nasilenie procesów wzrostowych wystąpiło w latach 1975-1980, a więc wtedy, gdy wykorzystane zostały rezerwy miejscowej siły roboczej i sięgnięto po wysokokwalifikowaną kadrę specjalistów z zewnątrz. Ponadto w tym okresie uruchomiono wstępnie a także rozpoczęto pełną eksploatację (I etap pełnego rozruchu) kopalni węgla brunatnego.

"Przyciąganie" specjalistów z wielu dziedzin wiąże się zawsze w pierwszej kolejności z określeniem warunków bytowych. Ich podstawą są płace oraz baza mieszkaniowa i socjalno-usługowa. Okręg bełchatowski dysponuje jednym ośrodkiem, który może stanowić bazę dla zaspokojenia tego typu potrzeb. Jest nim właśnie Bełchatów. Sytuację poprawia w tym zakresie bezpośrednio sąsiedztwo ośrodka wojewódzkiego - Piotrkowa Trybunalskiego. Abstrahując jednak od tego faktu (ze względu na wielkość miasta i jego charakter) wszystkie podstawowe funkcje spełniał i spełnia Bełchatów. Baza infrastruktury społeczno-ekonomicznej tego miasta w punkcie wyjściowym procesu industrializacji była niewielka. Potrzeba rozbudowy szeroko rozumianych usług była i jest oczywista. Dlatego też już od początku, od 1970 r. przystąpiono do realizacji przedsięwzięć mających na celu rozwój zaplecza mieszkaniowego oraz sieci sklepów i innych placówek usługowych. Pociągało to jednak za sobą dalszy napływ ludności do miasta, powodując skokowy wzrost jej liczby. Dlatego też, z uwagi na możliwości rozwojowe samego Bełchatowa, wzięto pod uwagę zwiększenie zasiedlenia innych ośrodków stopnia ponadpodstawowego.

Z odmiennym charakterem tendencji mamy do czynienia jeśli chodzi o zmiany liczby ludności wiejskiej na obszarze okręgu. Podstawowym wnioskiem może być stwierdzenie, iż do 1978 r. istniała skłonność do zmniejszania się tej liczby. Dynamika tego zjawiska była jednak niewielka.

Wiodącą sprawą jest określenie kierunków a także przyczyn emigracji. O ile przed rokiem 1970 emigracja kierowała się w głównej mierze do miast spoza rejonu Bełchatowa i powodowała jej przede wszystkim chęć polepszenia sytuacji materialnej, o tyle w ostatnim dziesięcioleciu, mimo że nie zmieniły się przyczyny, lu-

dność przemieszczała się do miasta w rejonie uprzemysławianym, czyli Bełchatowa. W pierwszym etapie nadal jednak istniała migracja na tereny odleglejsze, w znacznej mierze spowodowana brakiem większej liczby stanowisk pracy dla robotników niewykwalifikowanych w omawianym okręgu. Nadto możliwość zdobycia "popłatnego" zawodu była tu początkowo niewielka. Stopniowe wdrażanie nowych etapów inwestycji powodowało zahamowanie odpływu ludności, a pod koniec lat siedemdziesiątych - przyrost jej liczby. Duże znaczenie miało w tym przypadku sprecyzowanie funkcji kilku jednostek osadniczych, jako ośrodków spełniających zadania usługowo-administracyjne w stosunku do budujących się obiektów. Ponadto kompleksowy rozwój zaplecza Kombinatów Paliwowo-Energetycznego stworzył możliwość pełniejszego wykorzystania istniejących rezerw siły roboczej.

Omawiając zagadnienie zmian liczby ludności na terenach wiejskich w przypadku lokalizacji przemysłu wydobywczego należy podkreślić jeszcze jeden aspekt. Chodzi tu mianowicie o wykorzystanie powierzchni. Każda z inwestycji tego typu powoduje zmniejszenie areału użytków rolnych, a niejednokrotnie zlikwidowanie wielu gospodarstw, czasem wsi. Również ten fakt był przyczyną zmniejszenia liczby ludności w pierwszym etapie inwestowania. W przypadku braku chęci niektórych osób do przeniesienia się do innych zawodów, wystąpiła konieczność znalezienia im gospodarstw rolnych poza obszarami rejonu bełchatowskiego. Okoliczność ta dotyczyła przede wszystkim ludności w wieku poprodukcyjnym, co miało niewątpliwy wpływ na strukturę ludności według wieku. Problemem tym zajmiemy się jednak w następnej kolejności.

2. Struktura ludności według płci i wieku

Struktura ludności według płci i wieku stanowi tło podstawowych procesów demograficznych. Dane o tej strukturze w połączeniu z informacjami dotyczącymi ruchu naturalnego i wędrownego, pozwalają prowadzić nie tylko badania i szacunki bieżące, ale także obliczenia perspektywiczne. Bowiem w warunkach pokojowych w głównej mierze urodzenia, zgony i ruchy migracyjne wpływają na strukturę według wieku i płci.

Podstawowym miernikiem, który może określać strukturę według płci jest wskaźnik feminizacji (męskulinizacji)⁵, który pozwala stwierdzić, ile kobiet przypada na stu mężczyzn (ilu mężczyzn przypada na sto kobiet). Struktura według płci, charakterystyczna dla wybranego obszaru, może wpływać na jego potencjalne możliwości rozwojowe. Przede wszystkim dotyczy to zasobów siły roboczej, które w wielu przypadkach określają kierunki i możliwości postępu. Mam tu przede wszystkim na myśli rozwój tych działów gospodarki, które ze względu na swoją specyfikę wymagają w większości męskiej lub kobiecej siły roboczej. W tym ostatnim przypadku istotna jest nie tylko sprawa zatrudnienia kobiet i stworzenia im odpowiednich warunków pracy, ale również kwestia zaplecza socjalno-bytowego i usługowego. Warunek ten jest istotnym punktem wyjścia do zwiększenia aktywności zawodowej kobiet, a także jednym z czynników umożliwiających realizację naczelną zasady ustroju socjalistycznego.

Rozpatrując zagadnienie struktury według płci nie można pominąć faktu, iż wpływa ona na pewne elementy ruchu naturalnego, m. in. rozrodczość, zgony, a w konsekwencji przyrost naturalny.

Struktura ludności według płci, jej kształt obecny, uzależniony jest nie tylko od czynników biologicznych (przewaga chłopców w urodzeniach - prawo wielkich liczb, szybsze wymieranie mężczyzn) i socjalnych (migracje), ale również od światowych kataklizmów, takich jak np. wojny światowe⁶. Zachwianie proporcji płci następuje w tym przypadku na skutek różnego stopnia zaangażowania kobiet i mężczyzn w działania (bezpośrednie walki w czasie działań wojennych powodują większe wyniszczenie mężczyzn niż kobiet).

Powyższe czynniki miały niewątpliwy wpływ na ukształtowanie struktury ludności w przeszłości w badanym rejonie. Stanowiły jednocześnie punkt wyjścia dla dokonujących się pod wpływem uprzemysławiania przemian struktury według płci, wpływając na tempo i kierunki tych zmian.

⁵ E. R o s s e t, "Proces defeminizacji ludności Polski, *Ekonomista*" 1970, nr 4, s. 691.

⁶ H. M o r t i m e r-S z y m c z a k, M. T r i p p n e r, Z. K a ź m i e r c z a k, "Problemy demografii i zatrudnienia w rejonie włocławskim (analiza i wyniki badań)", Wareszawa 1978, s. 29, R o s s e t, *Demografia...*, s. 248-250.

W latach budowy Kombinatu Paliwowo-Energetycznego podstawowe znaczenie dla przekształceń struktury według płci miały i nadal mieć będą migracje ludności. Zarówno typ powstających inwestycji, jak i szereg czynników o charakterze socjologicznym spowodowało, iż w okręgu bełchatowskim następuje stopniowe wyrównywanie dyseproporcji płci, co w znacznym stopniu wynika z większego udziału mężczyzn w migracjach stałych i wahadłowych. Nie można jednak pomijać faktu, iż kobiety również stanowią pewien odsetek przyjeżdżających, a wśród czynników, które dominują w podejmowaniu decyzji o zmianie miejsca zamieszkania występuje najczęściej chęć:

- znalezienia męża,
- usamodzielnienia się,
- uzyskania lepiej płatnej pracy,
- uzyskania mieszkania itp.⁷

Powyższe zagadnienia mogą stać się bardziej widoczne po zilustrowaniu ich wielkościami liczbowymi (tab. 2).

Procesy industrializacji, jak wynika z tab. 2, ograniczyły znacznie proces odpływu zarówno mężczyzn, jak i kobiet. Ponadto spowodowały również jak gdyby odwrócenie proporcji wzrostu, mianowicie liczba mężczyzn rosła szybciej niż liczba kobiet, co uzasadnione zostało już wcześniej. Należy się jednak spodziewać wystąpienia jeszcze jednego elementu mającego wpływ na strukturę według płci. Jest nim migracja towarzysząca. Pojęciem tym określaną jest napływ ludności w następstwie migracji "pierwotnej", której uczestnikami są przede wszystkim rodziny przybyłych uprzednio do pracy w rejonie uprzemysławianym mężczyzn. Proces ten nazywany jest częstokroć "łączeniem rodzin". Większość tej ludności stanowią kobiety. Można więc przypuszczać, iż pod koniec trzeciego lub na początku czwartego etapu budowy Kombinatu Paliwowo-Energetycznego nastąpi wyrównanie współczynników maskulinizacji. Nie jest to oczywiście zjawisko, które wystąpi z całą

⁷ Możliwości zatrudnienia kobiet w mieście są z reguły większe niż na wsi. Stąd w wielu przypadkach występuje prawidłowość większych migracji kobiet niż mężczyzn. W Bełchatowskim Okręgu Przemysłowym ze względu na lokalizację specyficznej działalności produkcyjnej oraz niewielkiego wachlarza "kobietochłonnych" działów gospodarki narodowej sytuacja kształtuje się odwrotnie. Por. M. O l ę d z k i, *Polityka zatrudnienia*, Warszawa 1978, s. 177.

pewnością. Na obszarze całego rejonu sytuacja taka może mieć miejsce, tym niemniej przy rozpatrywaniu podziału miasto-wieś, wystąpią zapewne odchylenia w jedną lub w drugą stronę (por. tab. 3). Należy jednak dążyć do osiągnięcia równowagi w tym zakresie. Dysproporcja płci jest bowiem na ogół zjawiskiem niekorzystnym. Wpływa ona ujemnie na ruch naturalny, stan zdrowotny społeczeństwa, moralność społeczną, życie rodzinne itp. Dlatego też, aby uzyskać w rejonie stan jak najbardziej zbliżony do optymalnego, przewiduje się wybudowanie kilku przedsiębiorstw przemysłowych umożliwiających podjęcie pracy kobietom. Stanowiąc to ma m. in. także czynnik stymulujący napływ kobiet do okręgu.

Możliwość analizy zmienności struktury według wieku jest w przypadku uprzemysławianego rejonu Bełchatowa utrudniona przez całkowity brak materiałów statystycznych dotyczących tego obszaru. Statystyka ujmuje strukturę ludności według wieku, uwzględniając jedynie ośrodki lub obszary stopnia wojewódzkiego. Dodatkową trudność stanowi brak ciągłości w ujmowaniu badanego zjawiska. Jednak na podstawie wycinkowych materiałów statystycznych, a przede wszystkim planistycznych, można stwierdzić, iż podstawowe znaczenie dla zmian struktury ludności według wieku mają migracje. Powstaje pytanie, jaki jest kierunek owych zmian? Analizując dane statystyczne odnośnie do Bełchatowskiego Okręgu Przemysłowego można zaobserwować, iż zasadniczo zwiększa się udział ludności w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym (por. tab. 4).

Na tę sytuację ma wpływ mobilność pracy. Według wielu badań bardziej mobilni są ludzie młodzi. W stosunku do nich mniejsze znaczenie mają ograniczenia, do których należą m. in. mieszkanie, koszty zmiany miejsca pobytu, możliwość kształcenia potomstwa, ryzyko, łatwy zarobek⁸. W wielu przypadkach ograniczenia mogą przekształcić się w stymulatory sprzyjające migracjom. Biorąc pod uwagę pięciostopniową skalę dojrzałości demograficznej⁹ można zauważyć ewolucję rejonu od przedpola starości do dojrzałości demograficznej. Potwierdzają tę tezę również wskaźniki obciążenia demograficznego, które zmniejszają się od 84,9 osoby na 100 o-

⁸ P. S u l m i c k i, Planowanie i zarządzanie gospodarcze Warszawa 1978, s. 66 oraz R o s s e t, Demografia..., s. 566.

⁹ Por. Z. S m o l i ń s k i, O "dojrzewaniu" demograficznym, "Polityka Społeczna" 1979, nr 2, s. 8.

Struktura ludności^a według płci w
(w tys.)

Wyszczególnienie	1975				1976			
	o	m	k	udział kobiet w %	o	m	k	udział kobiet w %
I. Okręg - ogółem	57,5	27,5	30,2	52,8	58,0	28,4	50,6	52,8
w tym:								
Bełchatów	10,8	5,1	5,7	52,8	11,6	5,5	6,1	52,6
gminy	46,7	22,2	24,5	52,9	46,4	22,9	24,5	52,8
II. Udział ludności zamieszkałej w Bełchatowie (%)	18,8	18,7	18,9	x	20,0	19,4	19,9	x

^a o - ogółem, m - mężczyźni, k - kobiety.

Ź r ó d ł o: Jak w tab. 1.

sób w wieku produkcyjnym w roku 1960, do 77 osób w 1980 r. i 76 osób w 1990 r.

W badanych wskaźnikach występują ponadto zasadnicze różnice w kierunkach zmian, biorąc pod uwagę miasto i tereny wiejskie okręgu bełchatowskiego. Dzieje się tak głównie ze względu na migracje. Struktura ludności według wieku ma większy wpływ na liczbę ludności w mieście niż na wsi. Mówią o tym potencjały wzrostu demograficznego. Podczas gdy na wsiach udział ludności w wieku poprodukcyjnym stale będzie wzrastać, w ośrodku miejskim wystąpi tendencja odwrotna. W roku 1990 Bełchatów winien znajdować się w stadium młodości demograficznej. Potwierdzają ten fakt również wskaźniki obciążenia. Należy odpowiedzieć na pytanie, jakie są podstawowe przyczyny takiego kierunku zmian?

Znaczny przyrost naturalny ludności wiejskiej, zwłaszcza rolniczej, powoduje nadwyżkę liczby młodzieży wiejskiej wchodzącej w wiek produkcyjny, nad liczbę miejsc pracy w rolnictwie, zwolnionych przez osoby starsze. Ponadto warunki adaptacji w mieście wymagają emigrantów w młodszym wieku, kiedy przystosowanie jest porównywalnie łatwiejsze, nie wchodzą bowiem w grę

Tabela 2

okręgu bełchatowskiego w latach 1975-1978
(osób)

1977				1978				1975/1978		
o	m	k	udział kobiet w %	o	m	k	udział kobiet w %	o	m	k
59,5	28,0	31,5	52,9	67,8	34,5	33,3	49,1	117,9	126,4	110,3
15,3	7,4	7,9	51,6	22,6	12,0	10,6	46,9	209,2	235,3	186,0
44,4	20,6	23,6	53,4	45,2	22,5	22,7	50,2	96,8	101,3	92,6
25,7	26,4	25,1	x	33,3	34,8	31,8	x	x	x	x

więzy wynikające z tytułu własności, rodzinne, itp. Poza tym niebagatelną rolę odgrywa poziom wykształcenia. Z ekonomicznego punktu widzenia, migracje te mają charakter pozytywny, likwidują bowiem względne przeludnienie wsi. Z drugiej jednak strony powodują wzrost obciążenia ludności zawodowo czynnej w rolnictwie kosztami utrzymania osób biernych zawodowo. Powoduje to selekcja zachodząca w procesie odchodzenia ludności do zawodów nierolniczych. Wpływa ona również hamująco na wzrost wydajności pracy w rolnictwie. Ogólnie można stwierdzić, że selekcja osłabia ekonomiczne korzyści wynikające z migracji do miast. Istnieją jeszcze dwa aspekty wychodźstwa ze wsi: społeczny i demograficzny. O ile pierwszy z nich wpływa destrukcyjnie na charakter gospodarki wiejskiej, gdyż utrwala wpływ czynnika konserwatywnego w życiu społeczno-ekonomicznym i kulturalnym, o tyle drugi, powodując zmiany w reprodukcji ludności, może spowodować niwelowanie różnic między miastem a wsią¹⁰.

¹⁰ Por. O l ę d z k i, op. cit., s. 175-176.

Tabela 3

Wskaźniki feminizacji w okręgu bełchatowskim
w latach 1975-1978
(na 100 mężczyzn)

Wyszczególnienie	1975	1976	1977	1978
Okręg - ogółem	110,6	107,7	112,5	96,5
Bełchatów	111,8	110,9	106,8	88,3
gminy	110,4	107,0	114,6	100,9

Źródło: Jak w tab. 1.

Tabela 4

Struktura ludności według wieku w rejonie Bełchatowa
w latach 1980-1990

Wyszczególnienie	Grupy wieku ludności							Wskaźniki obciążenia ludności kosztami utrzymania
	w tys.				w odsetkach			
	ogółem	0-18 lat	19-59/64 lata	60 65 i więcej lat	0-18 lat	19-59/64 lata	60/65 i więcej lat	
1980								
Okręg - ogółem	90,2	26,6	48,8	14,8	29,5	54,1	16,4	84,8
z tego:								
Bełchatów	40,0	12,2	21,5	6,3	30,5	53,7	15,8	86,0
gminy	50,2	14,4	27,3	8,5	28,7	54,4	16,9	83,9
1990								
Okręg - ogółem	90,7	31,5	49,3	9,9	34,7	54,3	10,9	84,0
z tego:								
Bełchatów	40,0	15,4	22,6	2,0	38,5	56,5	5,0	77,0
gminy	50,7	16,1	26,7	7,9	31,7	32,7	15,6	89,9

Źródło: Materiały statystyczne Biura Planowania Przestrzennego w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Łodzi.

W rejonie uprzemysławianym zależności te nabierają jeszcze większego znaczenia ze względu na dotychczasowe zacofanie gospodarcze, jak i potrzeby kadrowe nowych inwestycji. Podsumowując można stwierdzić, że:

- jednostki wykazujące rozwój ludności charakteryzują się wyższym udziałem ludności w wieku produkcyjnym i przedprodukcyjnym (z uwagi na dopływ ludności w wieku zdolności do pracy i posiadania dzieci),

- jednostki charakteryzujące się stagnacją, a zwłaszcza spadkiem liczby ludności, wykazują wyższy udział ludności w wieku poprodukcyjnym oraz w konsekwencji zmniejszanie się liczby dzieci i osób w wieku produkcyjnym, z tej ostatniej grupy najwięcej ludzi emigruje.

Należy w związku z tym podkreślić, iż w najbliższym czasie Bełchatów charakteryzować będzie progresywna forma struktury wieku, natomiast okoliczne tereny wiejskie - forma regresywna lub normalna.

3. Ruch naturalny ludności

Ruch naturalny ludności jest wykładnikiem prężności demograficznej społeczeństwa i wytycza perspektywę jego rozwoju. Jest on uzależniony w znacznej mierze od scharakteryzowanych powyżej struktur ludności - według wieku i płci, czyli pośrednio od migracji. Dlatego też zachodzących zmian nie można charakteryzować w oderwaniu od pozostałych zjawisk demograficznych.

Podstawowymi elementami ruchu naturalnego są urodzenia, zgony oraz ich wynik - przyrost naturalny. W naszych rozważaniach uwzględnione zostaną ponadto małżeństwa oraz zgony niemowląt (por. tab. 5).

Małżeństwa

Zagadnienia związane z określeniem liczby małżeństw mają zasadnicze znaczenie dla planowania budownictwa mieszkaniowego oraz badań konsumpcji. Równie ważną rolę odgrywa ta problema-

Tabela 5

Ruch naturalny ludności w Bełchatowskim Okręgu Przemysłowym
w latach 1975-1978

Rok	Małżeństwa		Urodzenia		Zgony				Przyrost naturalny	
	w liczbach bezwzględnych	na 1000 ludności	w liczbach bezwzględnych	na 1000 ludności	w liczbach bezwzględnych	na 1000 ludności	w tym zgony niemowląt		w liczbach bezwzględnych	na 1000 ludności
							w liczbach bezwzględnych	na 1000 urodzeń żywych		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Ogółem										
1975	452	7,8	1129	19,6	614	10,7	30	26,6	515	9,0
1976	532	9,1	1129	19,4	640	11,0	32	28,3	589	10,1
1977	516	10,1	1246	24,4	614	12,0	36	29,0	612	12,0
1978	628	9,3	1286	19,0	647	9,5	18	14,0	639	9,4
Bełchatów										
1975	105	12,5	250	23,1	83	7,7	2	8,0	167	15,5
1976	94	8,1	246	21,2	81	7,0	6	24,4	165	14,2
1977	103	7,1	313	21,7	111	7,7	9	28,7	202	14,0
1978	180	11,2	395	24,6	106	6,6	2	5,1	289	18,0

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Gminy										
1975	347	7,4	879	18,8	531	11,4	28	31,8	348	7,4
1976	438	9,4	883	19,0	559	12,0	26	29,4	424	9,1
1977	413	9,3	933	21,1	503	11,4	27	28,9	410	9,3
1978	448	9,9	891	19,7	541	12,0	16	17,9	350	7,7

Ź r ó d ł o: Rocznik statystyczny województwa piotrkowskiego 1977...; Rocznik statystyczny województwa piotrkowskiego 1979...

tyka przy badaniu reprodukcji demograficznej ludności ze względu na fakt, iż 95% dzieci rodzi się w małżeństwach¹¹.

Liczba zawieranych małżeństw uzależniona jest przede wszystkim od dwóch zmiennych: struktury ludności według wieku i według płci.

Pod wpływem industrializacji liczba zawieranych związków małżeńskich w rejonie bełchatowskim znacznie wzrosła. Świadczą o tym zarówno wskaźniki, jak i liczba zawieranych małżeństw. Zasadniczy wpływ miała tu struktura według wieku ludności przybywającej na tereny uprzemysławiane. Mniejszą rolę odegrała w tym przypadku tendencja kompensacyjna, gdyż po roku 1970 raczej obserwujemy jej zanik. Różnice występujące między miastem a wsią świadczą o kierunkach osiedlania się ludności migrującej. Stwierdzić należy więc, iż także te dane wskazują na Bełchatów, jako na centrum osiedlania się.

Omawiając problem małżeństw nie można pominąć zagadnienia rozwodów. Jest to zjawisko bardzo szkodliwe z punktu widzenia społecznego. Czynniki, które przyczyniają się do zwiększenia liczby rozwodów są m. in. emancypacja, zmiana stosunków społecznych, poziom industrializacji i urbanizacja oraz czynniki o charakterze historycznym¹². W przypadku rejonu Bełchatowa, ze względu na oczekiwane reperkusje procesów industrializacji i urbanizacji, spotykać się będziemy z tym problemem coraz częściej. Natężenie liczby przeprowadzanych rozwodów może być mniejsze niż np. w wielkich aglomeracjach miejskich, tym niemniej ich liczba ulegnie zwiększeniu. Ma to związek przede wszystkim ze sferą wzorów zachowań, przenoszonych na tereny okręgu.

Urodzenia

Czynniki wpływające na poziom urodzeń dzielimy na wymierne i niewymierne. Do pierwszej grupy zaliczyć można określenie liczby i struktury według wieku kobiet, liczbę zawieranych małżeństw oraz zmiany w poziomie umieralności niemowląt. Natomiast

¹¹ A. Jagielski, Geografia ludności, Warszawa 1977, s. 52-53.

¹² R o s e e t, Demografia..., s. 131-132.

w drugiej grupie zagadnień można byłoby umieścić całokształt problematyki związanej ze sferą kulturalną, socjalną, ekonomiczną itp. społeczeństwa. W rejonie uprzemysławianym w konsekwencji dużej liczby zawieranych małżeństw, a także wzrostu płac, polepszenia warunków mieszkaniowych, zmiany stosunków kulturalnych i socjalnych, obserwowane były wysokie współczynniki urodzeń. Działanie w tym zakresie tendencji kompensacyjnej było minimalne. Współczynniki urodzeń zarówno w Bełchatowie, jak i na terenach wiejskich kształtowały się powyżej analogicznych wielkości w województwie piotrkowskim. Było to spowodowane zwiększeniem liczby kobiet w wieku najwyższej płodności, która jest mierzona stosunkiem liczby urodzeń do liczby kobiet w wieku rozrodczym. Istnieje jednak przypuszczenie, iż liczba urodzonych dzieci mogłaby być większa, co wynikałoby z liczby kobiet młodszych roczników wieku rozrodczego, migrujących na tereny okręgu. Należy jednak zauważyć, iż są to także kobiety w rocznikach wieku produkcyjnego. Czynnikiem, który osłabia wpływ industrializacji odnośnie do urodzeń jest zwiększona aktywność zawodowa kobiet. W wielu krajach, także w Polsce, prowadzona jest polityka społeczna, mająca na celu zahamowanie niekorzystnego wpływu zatrudnienia kobiet na liczbę urodzeń. Przewiduje się m. in. zaniejszony wymiar czasu pracy, rozszerzenie systemu kredytowego dla młodych małżeństw, ułatwienia w uzyskaniu mieszkania, całokształt działań odciążających od prac domowych, ułatwienia w sprawowaniu opieki nad dziećmi¹³. Tym niemniej w przypadku rejonu uprzemysławianego tak szeroki zakres udogodnień nie jest możliwy ze względu na zbyt szczupłą bazę socjalną. Można więc przyjąć tezę o kształtowaniu liczby urodzeń przez aktywność zawodową kobiet.

Innym czynnikiem osłabiającym wpływ industrializacji na kształtowanie się poziomu urodzeń jest preferowany model rodziny (jedno lub dwoje dzieci). Mają tu również znaczenie inne aspekty świadomości społecznej, przenieszone z bardziej zurbanizowanych obszarów. Dotyczą one w głównej mierze wieku, w jakim kobiety przejawiają chęć posiadania dzieci, a także zwiększenia

---

¹³ K. Piotrowska, *Udział kobiet w świadczeniach socjalnych*, [w:] *Kobieta w rozwijającym się społeczeństwie socjalistycznym*, red. S. Dzięcielska-Machnikowska, Łódź 1975.

częstotliwości uewwania ciąży. W wielu przypadkach zasadniczą rolę odgrywa swoista hierarchia preferencji, zakładająca możliwość urodzenia dziecka po uzyskaniu określonego standardu życia.

Charakterystyczną cechą urodzeń jest większa liczba rodzących się chłopców niż dziewcząt. Struktura ta jest nie bez znaczenia dla rozwoju rejonu uprzemysławianego. Podstawową rolę odgrywa tu przeciętne trwanie życia kobiet i mężczyzn. Jest ono kształtowane przez naturalną selekcję biologiczną i ekologiczną oraz przez zjawisko zwane wśród demografów "nadumieralnością" mężczyzn. Jaj przyczynami są¹⁴:

- alkoholizm,
- warunki pracy zawodowej,
- industrializacja i urbanizacja,
- "gilotyna emerytalna",
- kataklizm wojenny.

W kilku przypadkach czynniki powyższe mogą oddziaływać także na kobiety. Mimo to powszechny jest pogląd o ich zdecydowanym wpływie na wysokie współczynniki zgonów mężczyzn. W przypadku rejonu bełchatowskiego fakt ten może mieć zasadnicze znaczenie dla procesu starzenia się społeczeństwa w przyszłości. Tereny te bowiem po roku 1980 będą charakteryzowały się znaczną nadwyżką mężczyzn.

Rozpatrując współczynniki urodzeń w Bełchatowie i terenach wiejskich można zauważyć następujące prawidłowości:

- większe współczynniki w mieście niż na wsi,
- stałą tendencję rosnącą urodzeń w mieście i malejącą na wsi (por. tab. 5).

Było to wynikiem większej płodności kobiet na wsi niż w mieście, ale jednocześnie większej częstotliwości zgonów niemowląt na terenach wiejskich. Sprawą decydującą w tym zakresie był utrzymujący się niski poziom kultury zdrowotnej na wsiach, mała liczba ośrodków zdrowia oraz brak popularyzacji nowych osiągnięć w dziedzinie opieki nad małym dzieckiem. Ponadto niemałą rolę odegrała struktura według wieku społeczeństwa, która wskazywała na tereny wiejskie, jako na obszary starości demograficznej, podczas gdy miasto było nośnikiem tendencji odmładzania społeczności lokalnej.

¹⁴ Por. m. in. E. R o s e t, Eksplozja demograficzna, Warszawa 1978, s. 281.

Podsumowując można stwierdzić, iż industrializacja, urbanizacja i aktywność zawodowa kobiet kształtowały częstotliwość urodzeń. Wpływ ten nie miał jednak charakteru bezpośredniego, a wywołany był przez rosnące na skutek zachodzenia tych procesów potrzeby. Jedną z determinant była również możliwość reprodukcji całej generacji, a nie tylko jednego pokolenia.

Zgony

Rozważania dotyczące częstotliwości zgonów są "negatywnym" wnioskiem, które mogą odnosić się do wskaźników urodzeń. Zarówno problem zdrowia i higieny społecznej, jak i struktura migracji i jej kierunki, w ważący sposób wpływają na liczbę zgonów w okręgu bełchatowskim. Jak wynika z tab. 5, ogólną tendencją było zmniejszanie się współczynników. Kierunek ten był zachowany głównie dzięki niewielkiej częstotliwości zgonów w Bełchatowie. Ludność w wieku poprodukcyjnym, wśród której możliwość zgonu była największa, stanowiła bowiem coraz mniejszy odsetek, podczas gdy na wsiach kierunek zmian był odwrotny.

Spośród liczb charakteryzujących natężenie zgonów niewątpliwie największą wymowę posiadają współczynniki umieralności niemowląt. Najogólniej przyczyny tych zgonów można podzielić na endogeniczne (z powodu wad wrodzonych) i egzogeniczne (z powodu chorób nabytych po urodzeniu), podobnie jak w odniesieniu do zgonów ogółem. Do podstawowych przyczyn wpływających na kształtowanie się tego zjawiska zalicza się m. in. wiek rodziców, klimat, choroby wieku dziecięcego, anomalie w rozwoju fizycznym dzieci¹⁵. E. Rossset pisze ponadto o występującym problemie nierówności wobec śmierci. Autor rozróżnia nierówność biologiczną (m. in. wyższa umieralność chłopców) i socjalną (większa umieralność dzieci z uboższych warstw ludności)¹⁶. W drugim z wymienionych przypadków ma swój udział również dostępność i łatwość przyswajania kultury zdrowotnej. Aspekt ten wydaje się być

¹⁵ Por. m. in. R o s s e t, Demografia..., s. 432, R. P r e s s a t, Analiza demograficzna. Metody, wyniki, zastosowanie, Warszawa 1966, s. 106-107.

¹⁶ R o s s e t, Eksplozja..., s. 259-260.

szczególnie istotnym czynnikiem kształtującym współczynnik zgonów niemowląt w rejonie uprzemysławianym w okresie poprzedzającym procesy industrializacji.

Przeprowadzając analizę zmian współczynników zgonów niemowląt w podziale na miasto i tereny wiejskie należy podkreślić, że lepszą sytuację w tym zakresie legitymowało się miasto, gdzie w 1978 r. badany współczynnik nie przekroczył 6‰. Ogółem sytuacja w Bełchatowskim Okręgu Przemysłowym była lepsza niż w województwie piotrkowskim (1978 r. - 24,3%)¹⁷. Należy więc jeszcze raz podkreślić znaczenie czynnika kultury, zdrowia i oświaty społecznej, jako podstawowego aspektu wpływającego na zmiany opisywanych współczynników. Istnieje teza, że ludność przybywająca do rejonu (miasta) reprezentuje częstokroć wyższy poziom w zakresie kultury i ogółu powyższych czynników. Ponadto samo uprzemysławianie niesie za sobą realizację podstawowych założeń polityki społecznej, co w porównaniu do zastanej struktury województwa piotrkowskiego, dało wyższą pozycję okręgowi bełchatowskiemu.

Przyrost naturalny

Przyrost naturalny jest efektem dwóch zjawisk: urodzeń i zgonów. Dlatego też omawiając ten problem, ograniczymy się jedynie do wskazania głównych trendów w kształtowaniu się elementu ruchu naturalnego. O ile przed rokiem 1970 rejon można byłoby zaliczyć do grupy rejonów mających średni przyrost naturalny, o tyle w okresie intensywnego uprzemysławiania - do rejonów posiadających wysokie współczynniki. Zmiany te dotyczyły szczególnie miasta, które przodowało w tym względzie, osiągając częstokroć bardzo wysoki poziom przyrostu naturalnego. W przeciwieństwie do miasta, na terenach wiejskich istniała tendencja malejąca, co w znacznej mierze było konsekwencją struktury ludności według wieku. W 1978 r. współczynnik ten wynosił 7,7% i był mniejszy od analogicznego w województwie piotrkowskim, który wynosił 7,9% (por. tab. 5).

¹⁷ Przedstawione wskaźniki należą do jednych z najmniejszych w Polsce. Kształtują się one poniżej barier umieralności niemowląt - 70‰ (H. Westergaard) i 30% (E. Strausky).

4. Migracje

Rozpatrując zmiany liczby ludności w rejonie bełchatowskim można stwierdzić, że w sposób zasadniczy na całokształt zagęszczeń ludnościowych na badanych obszarach wpływały ruchy migracyjne. Stawiając tę hipotezę zdawałam sobie sprawę z wielopoziomowości i złożoności zachodzących procesów, głównie z uwagi na czynniki, które wpływają na kształtowanie się wielkości i struktury migracji. Są one bowiem konsekwencją działania szeregu przyczyn o charakterze motywacyjnym: techniczno-ekonomicznym, demograficznym, socjologicznym, psychologiznym i prawno-politycznym. Zazwyczaj działa kilka motywów, a ustalenie zależności między nimi jest niemożliwe. Dlatego też w celu wyjaśnienia zjawiska migracji badania prowadzone są z reguły w zróżnicowanych przestrzeniach społeczno-ekonomicznych. Tym niemniej można wyróżnić przyczyny wspólne dla kilku rodzajów ruchu wędrownego. Należą do nich m. in. dostosowywanie kwalifikacji do oferowanych miejsc pracy, rozbieżności między układem miejsc pracy i miejsc zamieszkania, tworzenie atrakcyjniejszych miejsc pracy poza miejscem zamieszkania, co związane jest z poprawą sytuacji materialnej, odchodzenie ludności wiejskiej do zajęć pozarolniczych, istnienie obszarów o nadwyżkach lub niedoborach siły roboczej, możliwość uzyskania wykształcenia, szybka industrializacja, możliwość ustabilizowania się itp.¹⁸ Ważnym czynnikiem natury społecznej jest zaspokojenie potrzeb mieszkaniowych. Mogą one oddziaływać w dwu przeciwnych kierunkach. Z jednej strony mogą wpływać na zwiększenie migracji wahadłowych, ze względu na trudności w uzyskaniu mieszkania w miejscu pracy. Z drugiej zaś - na zwiększenie migracji stałych ze względu na stosunkowo większą liczbę mieszkań dla specjalistów w ośrodkach o priorytetowym znaczeniu dla rozwoju gospodarki narodowej.

Z czynników natury socjologicznej mogących oddziaływać na wzrost lub zmniejszenie liczby osób biorących udział w migracjach przestrzennych, należałoby podkreślić subiektywne prefe-

¹⁸ Por. m. in. W. Ł a c h, Procesy demograficzne w rejonach uprzemysławianych, "Ekonomista" 1977, nr 5, s. 1181; I. F i e r l a, Migracje ludności w Polsce a uprzemysłowienie, Warszawa 1976, s. 57-59; O l ę d z k i, op. cit., s. 164, 187-188.

rencje społeczeństwa odnośnie do miejsca zamieszkania: w centrum lub z dala od centrum.

Badając zjawisko migracji w uprzemysławianym rejonie Bełchatowa lub w innych rejonach uprzemysławianych należy podkreślić etapowość zachodzących przemian. Kolejne etapy uprzemysławiania mogą być jednocześnie etapami występowania i nasilenia się poszczególnych rodzajów migracji. Największe ich nasilenie obserwuje się jednak w etapie drugim i trzecim¹⁹, po czym w etapie czwartym industrializacji następuje stabilizacja, co wynika również z ustalenia tempa rozwoju rejonu.

Rozpatrując zagadnienia migracji w rejonie Bełchatowa na wstępie należy podkreślić również trudności w zakresie uzyskania porównywalnego materiału statystycznego po 1970 r. Trudności te wynikają nie tylko ze zmian koncepcji określenia granic samego okręgu, ale również ze zmian w strukturze administracji terenowej i związanych z nimi zmian podziału administracyjnego kraju. W związku z tym dostępne materiały statystyczne, jak i planistyczne nie pozwoliły na analizę trzech wyróżnionych wcześniej rodzajów migracji. Postaram się, aby analiza salda ruchu wędrownego ludności dała możliwie pełny obraz zachodzących przemian.

Najogólniej można stwierdzić, że industrializacja spowodowała zahamowanie procesów odpływu ludności i - wprost przeciwnie - przyczyniła się do stopniowego zwiększenia się liczby ludności. Oczywiście jest fakt, że migracja - w różnych etapach charakteryzowała się zmienną dynamiką. Odnosi się to również do poszczególnych rodzajów migracji. Rozpatrując pierwszy z wymienionych aspektów, należy podkreślić sprawę występowania największej dynamiki w drugim, a następnie w trzecim etapie uprzemysławiania. Wynika to przede wszystkim z charakteru inwestycji i zaawansowania prac związanych z budową nowych obiektów. W tym bowiem okresie wystąpiła konieczność zatrudnienia zarówno w kopalni, jak i elektrowni, pracowników o wysokich i specyficznych kwalifikacjach, co w połączeniu z brakiem tradycji zawodowych na badanym terenie, stanowiło podstawową przesłankę wzrostu liczby ludności migrującej. Nie można w związku z powyższymi rozważaniami bez zastrzeżeń przyjąć tezy S. Ravensteina, iż

¹⁹ Por. J. S z c z e p a ń s k i, Zmiany społeczeństwa polskiego w procesie uprzemysłowienia, Warszawa 1973, s. 43-46.

"natężenie imigracji z pewnej miejscowości do innej jest odwrotnie proporcjonalne do odległości między nimi"²⁰.

Niektóre zagadnienia wskazują na istnienie możliwości takiego traktowania zjawiska. Są to m. in. szybki wzrost liczby ludności w podmiejskich wsiach, stosunkowo stabilna liczba ludności w dalszych (20-30 km) wsiach, stałe zmniejszanie się tej liczby we wsiach odległych o więcej niż 20-30 km przy mniejszej gęstości sieci dróg lub ogólnie utrudnionym ze względów komunikacyjnych dojeździe. Natomiast specyfika procesów zachodzących w rejonie uprzemysławianym skłania do traktowania przestrzeni nie tylko w kategoriach geometrycznych, ale przede wszystkim - społeczno-ekonomicznych²¹. Dlatego - w przypadku rejonu uprzemysławianego - z tezą powyższą można byłoby się zgodzić jedynie w odniesieniu do codziennych dojazdów do pracy. Natomiast w przypadku migracji czasowej i stałej, bardziej słuszna wydaje się być teza druga, która podkreśla "możliwości" uzyskane w wyniku zmiany miejsca zamieszkania. Zalicza się do nich m. in. możliwość otrzymania mieszkania, wysokie zarobki.

Na osłabienie mobilności siły roboczej w tym kontekście mogą wpłynąć tzw. "możliwości interweniujące", występujące w postaci np. wolnych miejsc pracy na terenach położonych między aktualnym miejscem zamieszkania a potencjalnym ośrodkiem przesiedlenia się. Na podkreślenie dodatkowo zasługuje fakt wzmocnienia działania powyższych czynników, poprzez np. planowe kierowanie akcją propagandową, przez co z kolei opisywane procesy w pewnych okresach mogą nabierać charakteru planowego. Nie we wszystkich jednak elementach tę planowość daje się zachować w proporcjach powodujących równomierny rozwój badanych obszarów. Mamy tu przede wszystkim na myśli infrastrukturę zarówno ekonomiczną, jak i społeczną. Szczerpłość jej, szczególnie na terenach wiejskich, ale również w mieście, powoduje rozszerzenie liczby osób dojeżdżających do pracy. Ta kategoria osób nie przyczynia się do zwiększenia liczby ludności, tym niemniej jest nośnikiem pewnych wartości, przede wszystkim kulturotwórczych. Ponadto przyczynia się do szybkiego rozwoju stref podmiejskich, a tym samym wydłużania ciągów komunikacyjnych. Badania wykazały też, że ludność

²⁰ Por. O l ę d z k i, op. cit., s. 172.

²¹ Por. F i e r l a, op. cit., s. 49.

dojeżdżająca do pracy codziennie charakteryzuje się niskim poziomem wykształcenia. Toteż natężenie dojazdów do pracy zmienia się sukcesywnie wraz z budową inwestycji. Dopiero w ostatnim etapie, kiedy do obsługi wysokowydajnych i precyzyjnych urządzeń i instalacji przemysłowych pozostaje wysokokwalifikowana kadra specjalistów, dynamika tego typu migracji (podobnie, jak i pozostałych) zaczyna spadać, a w konsekwencji kształtuje się na jednolitym poziomie, zaspokajającym potrzeby zarówno inwestycji głównej, jak i towarzyszących. Ponadto tendencja wygasania migracji ma jeszcze inną przyczynę. Jest nią zastępowanie dojazdów do pracy przez osiedlanie się na stałe w miejscu pracy. Korzyściami, które stymulują przyspieszenie tego procesu mogą być m. in. zmniejszenie kosztów związanych z przejazdami, obciążenia środków transportu publicznego, spóźnień do pracy, zapewnienie czasu na odpoczynek i regenerację sił, wyeliminowanie negatywnego wpływu dojazdów na stan zdrowia, ułatwienie podnoszenia kwalifikacji, zmniejszenie fluktuacji²². Korzyści wynikające z przekształcania dojazdów do pracy w migrację przesiedleńczą wiążą się jednak z ponoszeniem odpowiednich nakładów na rozwój gospodarki komunalnej i mieszkaniowej.

Powyższe rozważania wskazują na jeszcze jeden istotny element związany z migracjami wewnętrznymi. Jest to mianowicie kierunek, w jakim odbywają się owe migracje. Podstawowym kierunkiem jest miasto. Tendencja ta, zgodna z ogólnopolską, a nawet światową, stwarza dla rejonu uprzemysławianego określone trudności. Przewyciężyć je można jedynie planowo sterując procesami migracyjnymi.

Jak wynika z powyższych rozważań, migracja ma szczególnie istotne znaczenie dla rejonów uprzemysławianych, tak ze względu na wykorzystanie czynników wzrostu gospodarczego, jak i proporcjonalny wzrost stopy życiowej ludności w mieście i na wsi. Nie zaważe jednak może rozwijać się w sposób nieograniczony. Pomijając bowiem nawet fakt opóźnionego zazwyczaj rozwoju infrastruktury w porównaniu do przemysłu kluczowego, niekiedy również inne możliwości obszaru nie są w stanie zaspokoić podstawo-

²² K. L a t u c h, Migracje wewnątrz krajowe, „Polityka Społeczna” 1977, nr 2, s. 14; F i e r l a, op. cit., s. 61; O l ę d z k i, op. cit., s. 189.

wych potrzeb rosnącej gwałtownie liczby ludności. Stąd często występujące napięcia w sferze ekonomicznej i socjologicznej.

Podsumowując można stwierdzić, iż podstawowymi tendencjami, jakie mogą zachodzić w rejonie uprzemysławianym są²³:

- znaczna migracja do miasta, przy czym przeważają bliższe odległości,

- etapowość procesów migracyjnych, w których z reguły najwcześniej i najliczniej migrują mieszkańcy stref podmiejskich, a dopiero w następnej kolejności - przybywający mieszkańcy dalszych stref (tzw. migracja stadialna),

- wpływanie na migrantów z dużych odległości przez bodźce społeczno-ekonomiczne, których działanie nastawione jest na "przyciąganie" wysoko kwalifikowanej siły roboczej,

- mniejsza ruchliwość mieszkańców miasta niż mieszkańców wsi,
- większa ruchliwość kobiet niż mężczyzn.

Halina Scbocka-Szczepa

IMPACT OF INDUSTRIALIZATION PROCESSES ON DEMOGRAPHIC STRUCTURE

The article analyzes changes in demographic relations caused by industrialization processes. The performed studies encompassed both the population number and its structure. Moreover, there were analyzed causes of observed phenomena and directions of occurring changes. Migratory processes taking place in regions under industrialization, their intensity and directions were considered to be the main determinant. The entire problem was analyzed on the basis of statistical data concerning Belchatow region being industrialized now.

²³ Jagielski, op. cit., s. 290; Mortimer-Szymszak, op. cit., s. 14.